

1950. március.

A középkori kerámia-kutatás problémái.

A magyar régészet öt éves tudományos terve a középkori régészeti kutatásokat /főleg a település és vár kutatásokat/ súlypontkérdésévé tette. Az ásatási anyagból előkerülő kerámia-leletek feldolgozása előfeltétele a további kutatások eredményességének. Az datálás szempontjából a településeknek korát a legpontosabban éppen a kerámia-leletek feldolgozása teszi lehetővé. A középkorban ugyanúgy mint az ókorban a kerámia-szükséglet sokkal nagyobb volt mint ma, hiszen az üveg és fém hasonló célra való használata anyaguknak drágasága és a feldolgozás nehézsége miatt nem volt a széles néprétegekben elterjedt. Anyaga miatt a kerámia kormeghatározó szerepe éppen azért döntőbb, mert az anyagáru nagy törékenysége és olcsósága miatt használatban csak rövid ideig állt és a földre kerülve maradandóságánál fogva évezredek múlva is jelzi azt az időpontot, amelyben odakerült.

A kerámia e kormeghatározó szerepén kívül alkalmas arra is, hogy korának izlésáramlatait, kereskedelmi viszonyait megismerhessük. Az anyag technikai vizsgálatával jól megismerhetjük azokat a termelési eszközöket és módokat, amelyeket a középkori fazekasság alkalmazott. Az egymást követő évszázadok anyagának összehasonlítása pedig lehetővé teszi a termelőerők fejlődésének vizsgálatát is. Ezeket a kutatási eredményeket összevetve a gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások eredményeivel /amelyek az illető kor termelési viszonyait vizsgálják/ szemünk elé tárul a középkor társadalmi fejlődésének alapja is.

A középkori fazekasság fejlődéstörténetének összefoglaló megírásához szükséges adatok ma még nem állnak a kutatás rendelkezésére. Az okleveles anyag felkutatás és kiértékelése még nem érte el azt a fokot, hogy a termelési viszonyok változásait évszázadról-évszázadra szemmel kísérhessük. Másrészt a már eddig feltárt régészeti anyag majdnem teljes egészében feldolgozatlan. A kutatásnak mai fokán első sorban a következőkre van szükségünk:

1./ A legnagyobb ásatások /Budai vár, Visegrád, Esztergom, Eger, Fülek, Szombathely,/ leletanyagának közzététele és kiértékelése.

2./ A kisebb jól datálható zárt leletek közzétételével az egymást követő korszakok leletanyagának kormeghatározása; a kor termelőerőinek vizsgálata; az ugyanabban a korban párhuzamosan használt munkamódszerek és munkaeszközök /maradibb és fejlettebb termelési módszerek/ összehasonlítása.

3./ Falyak, városok, tájegységek anyagának szétválasztása; a gölöncsérközpontok meghatározása /ilyenekre már most is következtethetünk egyrészt okleveles említésekből, másrészt a mai népi fazekasság elhelyezkedéséből is./

A középkor kizsákmányolt osztályának régészeti képviselője a házalaprajzok, tűzelőberendezések és csekély számban fennmaradt gazdasági szerszámok mellett elsősorban a kerámia. Így ennek vizsgálatával régészetünk olyan osztály von be kutatási területébe, amelynek anyagi kulturáját a legkevésbé ismerjük.

A középkori kerámia anyagát képező agyag minőségétől nagy mértékben függ a fazekas munkája. A megmunkálásra ugyanis nem mindegyik agyag alkalmas. Van, amelyik nem tapad eléggé, formálni nem lehet, van amelyik az égetést nem állja, a harmadikból pedig ~~gyagból~~ csak egy darabból készült edényeket lehet formálni, mert nem bírja el a nyakrész, vagy fül ráragasztását.

Valószínű, hogy a középkorban is a jó agyaglelőhelyekhez fazekas gócpontok kapcsolódtak, amelyek a környéket áruval ellátták. Ilyen fazekas falvak alakulásával azonban csak attól az időponttól számolhatunk, amikor a háziipar helyébe már csőportipar lép, amely rendszeresen piacra termel.

Az agyag beszerzése után annak finomítása következik. Ez az eljárás azonban a középkor folyamán maga is fejlődésen ment keresztül, ugyanugymint a korongolás és formálás technikája is.

A munkamenet fejlődésének különböző fokozatait a különböző koru leleteknek technikai vizsgálatával, s a vizsgálatból levonható következtetéseknek a néprajzi kutatásokkal való egybevetésével állapíthatjuk meg.

A X-XIII. századi kerámia vizsgálata arra mutat, hogy az agyagot csak kezdetleges finomítási eljárásoknak vetették alá. Valamennyi általam megvizsgált XIII. századi fehér kerámiánál az edény falát kézzel gyurva alakították ki. A csigavonalas irányban haladó hurkás felépítés nyomai a Bp. Vármegyeház u. 7. alól előkerült darabnál /M.N.M. 30/1931. 3. lsz./ még jól megfigyelhetők. Itt utólagos elsímitással nem tüntették el a hurkák nyomait; ezeknek varratai a jobbfelé haladó bekarcolt vonaldísz alatt megfigyelhetők. A legtöbb e típusba tartozó edényen belül vagy kívül is jól észlelhető, hogy a fenékrészt külön alakították ki, s az edény falát a kialakított fenékrész felálló széléhez kézzel hozzányomkodták. Ezeknél az edényeknél gyakori a fenékbélyeg is. Az edénytestnek a korongon való forgatás közben történt símitása csak a nyak és peremrészen mutatható ki.

Ennek a fejlődési foknak megfelelő munkamenettel dolgoztak azok a múlt században élő É-i nagyoroszok, akik az agyagot először faruddal nyomták széjjel, majd lábbal taposták, végül kézzel gyurták meg. 1./ A. Sokolov néprajzi kutató 1908-ban még látott Olonec kormányzóságban olyan fazekasokat, akik nem ismerték

a korongra csapott agyagból való edényfelhuzást. Helyette az edény falát egymáshelyeztetten agyaghurkákból építik fel, melyeket ujjal simítanak el. Hasonló eljárást használtak Moszkva korm. Dmitrov kerületében. 1/. A spiráltechnika általános használatára mutat Zelenin szerint az "edényt összeragasztani" kifejezés is, amit minden É-i nagyorosz ismert. "Ennél az eljárásnál a korongon csak a fenékrészt készítik el, majd a kézzel kigyurt rétegeket először a fenék kerületén illesztik, majd felfelé haladnak a kívánt magasságig..." 2/. Közben kezüket birkabőrrel tekerik be, benedvesítik és ezzel simítják az edényt. Mintázókésnek V'atka korm.-ban kagylóhéjjat használnak, máshol egy oldalán kerek falapokat.

Ezek a fazekasok a lábbal hajtható korongot még nem ismerték, csak a kézikorong két típusát /Zelenin: 58. és 59. ábra/. Szerkezete alapján az első lehet a régebbi típus. "A kész edényt a korongról Dmitrov kerületben kézzel emelik le, anélkül, hogy levágnák: ez valószínűleg összefüggésben van a korongra való jel-készítésnek helyi szokásával, mely jel az edényfenékre lenyomódik; a levágásnál ez a jel könnyen elmosódna. Helyi jelek: kereszt körben, kis csillag, 3-4 egymást egy pontban keresztező vonal egy körben, rácsszerűen rendezett négyszögek körben. A jelek készítésének szokása régi. Ilyen jelekkel edényeket gyakran találni sírdombokban..." 3/ írja Zelenin. Rübakov szovjet történész, ki középkori ipartörténeti munkájában a néprajzi kutatások eredményeit is felhasználja, még azt is megemlíti, hogy a korongot hamuval, vagy homokkal hintették be, hogy az agyag könnyebben leváljon. 4/. Ez az eljárás a magyar XIII. sz.-i fehér fazéktípus készítésének munkamenetét teljesen megmagyarázza.

Korabeli ábrázolásból, vagy régészeti anyagból nem ismerjük azt a korongtípust, amelyet ezeknek a magyar XIII. sz.-i edényeknek formálásánál használtak. A fentebb közölt néprajzi kutatások eredményeinek felhasználásával azonban arra következtethetünk, hogy azokhoz a Zelenin és Rübakov által közzétett kézi-korongokhoz hasonló lehetett.

1./Zelenin: 102. old.

2./ u.o. 105. old.

3./ u.o. 106. old.

4./Rübakov: 167. old.

A falusi háziiparos parasztek annak a gazdasági fejlődésnek, eredményeként, amely Magyarországon a XIII-XIV.sz.-ban lezajlik, mindjobban specializálódnak, egy részük már faluról városba költözik. A kereslet mennyiségben és minőségben egyre jobban növekedett, a régi munkamódszerek már nem elégségesek a növekvő igények kielégítésére, a régi munkaeszközök elavulnak. Az ipari munkaerőnek a XIII.sz.-ban már jelentős forrását képezi a külföld, ahonnan a tanult kézművesek nagyobb csoportokban özönlenek hazánkba. Ezek a kézművesek magukkal hozták a lassan elterjesztették azt a fejlettebb munkamódszert, azokat a fejlettebb munkaeszközöket is, amelyeket hazájukban a fejlettebb gazdasági viszonyok már előbb létrehoztak, s melyeknek átvételére a magyarországi fejlődés is talajt teremtett.

A magyarországi régészeti kutatások még nem jutottak el arra a fokra, hogy ennek a hatásnak kialakulását pontosan szemmel kísérhessük; a régészeti leletanyag azonban ilyenfajta fejlődésről tanuskodik. Megszűnnek a leletek között a kezdetleges korongon kialakított asszimmetrikus profilu edények, a kézzel formálás nyomai már nem tapasztalhatóak, s a máz bevezetése u.u.mint a külföldi diszitésmódok alkalmazása a nyugati fazekasság hatását bizonyítja. Az új típusu fazekaskorong, mely az u.n.felakasztott korong valamelyik módozata lehetett, felszabadítja a fazekas mindkét kezét az edénytest felépítésére, s lehetővé teszi az agyag "felhuzását". Ez a munkamódszer a fejlettebb és gyorsabb edényformálást teszi lehetővé, s az edény diszitése most már a régi szabadkézzel történő bekarcolt csikozás helyett a korongtechnikával szorosan egybefüldő bordázott dísz alkalmazásával nemesedik.

Végül, valószínűleg a XV.sz.-ban az olasz majolika-fazekasok hatására alkalmazni kezdik a fazekasok azt a lábbal hajtható korongtípust is, melynek kialakulása valószínűleg a fejlett kerámia-művészetéről ismert mohammedán Kelet valamely pontján történt. Ez a korong mindenütt megtalálható az olasz majolikatechnika elterjedésével /Franciaországban a XVI.sz.-ban, Németországban és Svédországban a XVIII.sz.-ban, Ukrajnában a XIX.sz.-ban; 1./ Keleten mindenütt, ahol a mohammedán hódítás kimutatható/. Lehetséges, hogy magyarországi elterjesztésében nem az olaszországi hanem a török hatások játszottak közre, ez esetben a XVI.sz.-ban jutott el hozzánk. Ezt a kérdést a jövő kutatásai fogják eldönteni.

Miután utóbbi két korongtípus használatávak együttjáró munkamódszerben lényeges eltérés nem tapasztalható /mindkettőnél felszabadul a kéz a formálásra, csak az olasz típus forgatása kevesebb erőt igényel/, a XV.sz. anyagmegdolgozásának megismerésére mindenképpen felhasználható az a leírás, mely Piccolpasso tollából maradt fenn, 1557-59 között írt munkájának első könyvében. Ez az eljárás már majdnem mindenben megegyezik avval a munkamódszerrel, amelyet a magyar fazekas falun még ma is gyakorol.

A fejlődésnek ezen a fokán az agyag finomításának fokozott jelentősége van. Piccolpasso részletesen leírja, hogyan nyerik az urbinói fazekasok a Metauro folyó lerakódásából az agyagot. Ugyanigy lerakodott agyagot használnak Durante és Romagna vidékén is... "Velençe ravennai, riminii és pesarói agyaggal dolgozik, amely a legjobb... Genuában ugy értesültem, bányászott agyaggal dolgoznak, Lyonban a Rhone folyóéval, Flandriában bányászott agyaggal, ugy hiszem, Antwerpenivel..." 1./

A tisztítási eljárás során a "közönséges fazekasárunak való agyagot ...asztalokon kiteritik fél láb vastagságban; kiterítve egy ujnyi vastag és négy tenyérnyi hosszúságu és több tucat font súlyu vassal megdolgozzák, s ha ily módon háromszor, négyszer megdolgozták, akkor kézzel gondosan átgyurják, ugy, amint a mi asszonyaink a kenyértésztát, minden tisztátalanságtól megtisztítva, és ha megfelelő lőgynak érződik a kézben, akkor, én mondom, golyókat vagy rögöket formálnak abból, ahogy az iparnak jobban megfelelő és azután a korongon alakítják..." 2./

- 1./ "Vinegia lavora la terra di Ravenna, et di Rimini, e di Pesaro per la migliore... A Genova intendo che si lavora Quella di Cava, in Leone Quella del Rodano, in Flandria Quella di Cava, dico in Anversa." Piccolpasso: 7-8. old.
- 2./ " La Terra per far Vasi comuni si concia in altra guisa, imperoche la se distende sopra una Tavola grossa mezzo piede; distesa la si batte con un ferro largo quattro dita, longo quattro palmi in circa, di peso dun dodici libre, poscia batuta cossi bene tre o quattro volta, tutta diligentemente con mano si rimeni a guisa che soglion far le nostre Donne la pasta per il mane, nettandola da ogni brotura, et allora chella si sente ben liscia tra le mani, allora dico sene formano palle, o sene fa una massa come meglio richiede l'arte, e quella puoi sopra il Torno lavorare..." u.o. 9. old.

Az agyag megdolgozása után következik az áru formálása. A fazekas egy agyagrögöt a korongtányér közepére csap, a keze ügyébe eső vizes-tálból nedves agyagot vesz, s avval a rögöt bekeni, majd két keze közé szorítva az agyagot többször egymásután felnyújtja és összenyomja. Ez által a még benne lévő levegő, mely az égetésnél lyukakat hagyna az edény falában, kiszorul. Ezután a rög közepébe hüvelykujja nyomásával mélyedést csinál és az edény fenekének alakját adja meg, majd kívülről formázókéssel, belülről ujjaival szorítva huzza fel az edény falát, fokozatosan felfelé haladva. Piccolpasso így írja le ezt az eljárást:

"..Tudni kell, hogy mindenfajta alacsony áru elkészítésénél a mintázófát a balkézzel használják, a mű a jobbkez és a mintázófa között van, vagyis az árunak a széle és a mintázófa mindig egyfajta tartásban marad. Hasonló módszerrel kell követni az üreges áruknál de akkor a mintázófa a jobbkezbe kerül, a balkéz belülről tartja az árut, az ujjait a mintázófával szemben és a lehető legjobb befejezést adja, mert ebből áll a jó munka." "Ugy kívülről, mint belülről a gondos mester felhuzza munkáját, kisimitja az agyagrögöből, amelyet együtt tart addig, míg az edény megszületik." 1./

"..Figyeld meg, hogy ezt a szerszámot, azaz a korongot egy lábbal hajtják és ez okozza, hogy gyorsan forog. A korong forgásával együtt forog az agyag amely a mugiuolora vagy a schudella-ra van téve, 2./ a két kéz között formázva mindenfajta áru készíthető." 3./

Ily módon készült a XV.sz.-ban mindenfajta egy darabból formált edény /fazék, bögre/. A fejlettebb formák több munkamenetben készülnek: kannáknál, korsóknál külön agyagból készül el a nyakrész, fül, száj, s a darabok összeillesztése nagy tudást igényel. Piccolpasso szerint néha külön ki is égetik ezeket a részeket, s csak utánna ragasztják össze mázzal, de .." a jó készítési mód az egy darabból, kivéve a fül, amelyet akkor ragasztanak fel, ha az edény elkészült." 4./

1./"Glie adunque da sapere che per far tutte le sorte di lavori sutili la steccha in lavoro, cio e lorlo del lavor di Terra, e cossi tengasi sempre par pari. Il medismo mudo si deve tenere nel far il lavor chupo, ma allora la steccha si operi con la man ritta, tenendo dentro al Vaso la man manca, affrontando il dito sempre con la steccha, e menesi piu pulito che sia possibile; che questo e il bene lavorare." uuv."Di fuor si come dentro facci uguale, il suo lavor il mastro diligente, spinando bene i mucchi della Terra che soglian corsi nel alzar del Vaso." U.o.22.old.

2./ két korongtányér-fajta neve.

3./"Ora glie da vertire che quello instrumento detto il Torno spengesi con un Piede, e cossi si fa girare velloccemente; girando il

A megfelelő edényformák elkészítése után következik a díszítés munkamenete /festés, mustrák bepecsételése/, majd az égetés.

A középkorban nálunk ismert kemencetípusok formáit még nem ismerjük, egyedül a békásmegyeri kemence ad némi támpontot arra nézve, hogy milyen típust használhattak a középkor folyamán.

1936 júniusában került napfényre a Fővárosi Múzeum ásatása során az a III.sz.-u kemence, melynek kísérő leletanyaga arra mutat, hogy a IX-X.sz.folyamán volt használatban. László Gyula feltételezi, hogy "...nem szűnt meg működése a magyarok bejövetele után sem. Bizonyára több ilyen kemence lehetett még munkában, erre mutat maga a Pest név is." ^{1./} A kemence ovális alakú volt, tüzelőnyílása hosszukás tojásszerű, kövekkel körülrakott; fala agyagból tapasztva, a meglévő részeken / a boltozat beomlott / 8-10 cm vastag volt. Alatta egy régebbi kemence maradványai voltak láthatóak, formája megegyezett a felette állóéval. A tüzteret az edényégető tértől elválasztó rostélynak maradványai nem voltak észlelhetők, s így nem dönthetjük el, hogy egy égetőtere volt e, mint a Hódmezővásárhely-Ujváros-i szarmatakorai kemencének ^{2./}; vagy 2 részre osztott volt, mint a Gyula-Kálvária-dűlői szarmatakorai kemencének. ^{3./}

Ez a kemencetípus, mint a felsorolt szarmatakorai kemencék is tanúsítják, a népvándorlaskorban megtalálható kemencetípusok egyikének továbbélését ~~tanúsítják~~ ^{valle}, s nem valószínűtlen, hogy a magyarság is használta ezt a formát. A szovjet régészet kutatásai ugyanis azt mutatják, hogy a népvándorlaskor, sőt a rómaikor kemencetípusai és a XII-XIII.sz. hasonló kemencetípusai nem pusztán konvergenciának, hanem genetikusan kapcsolódnak egymáshoz. ^{4./}

Ásatások eredményeként a XVI-XVII.sz.-ból már ismerünk magyar fazekaskemencéket. Ezek a fentebb ismertetett kemencetípusoknak szerves továbbfejlődését tanúsítják. A békéscsabai kemencének pontos szerkezete már nem volt megállapítható. Alaprajza szabálytalan körforma, melyhez rövid szájnylás csatlakozik, előtte hamugördörrel, hátsó részén füstelvezető cső nyomaival. Fala pelyvás tapasztású agyagból készült. Kora Banner B. szerint XV-XVI.sz-i. ^{5./} Alkalmasságára vonatkozólag tájékoztat Banner B. megfigyelése:

1./László Gy.:Bp.a népvándorlás korában.Bp.Története.I.2. képe u.i. CXLIII.tábla.

2./Párducz M.:Szarmatakorai-telep-és-temető-Földesáken Ujab jazig leletek.Szegedi Dolgozatok,1937. 78-81.old.,1-2.kép.

3./Implom J.:Érdekes gyulai lelet.Sz.Dolgozatok,1935.234.old. XXXIV.és XLI.t.13.kép.

4./Rübákov:348.old.

5./Banner Benedek:Középkori gölöncsérkemence.Népr.M;É.1933. 69-73.old.

"..Óriási hőfok előállítására lehetett ez a kemence alkalmas, legalább is ezt bizonyítja, hogy a tűzhelyet képező terméskövek és téglák legnagyobb része összeolvadt a belső felületén. Jóságának másik bizonyítéka, hogy benne koromnak nyomát sem találtuk, tökéletes lehetett benne az égés." 1./

Az etei kemencék alaprajza kör alak, felépítése csónak-
kup. Vályogból készült, közepén oszlopszerű vályogépitménnyel, mely az oldalfal peremével együtt a kerékküllő-szerűen elhelyezett választó téglasor vagy agyaglap tartására szolgált, nyitott száját malomkő fedte le. A tüzelőtér nyílása előtt hamugödör volt. 2./

A néprajzi kutatások eredményei szerint ez a kemencetipus még ma is megtalálható sok faluban. Szerkezetüknek leírása helyett utalunk Kiss Lajos és Imre Samu közléseire. Sokban egyezik velük az a kemence modell is, mely valamelyik soproni vagy sopronkörnyéki fazekasműhely ajánlékaként került a soproni múzeumba, s mindenben megerősíti Csalog J. véleményét is. 3./

A középkori fazekaskemencék elhelyezése az udvarban történt, u. u. mint Etén. Ez az elhelyezés is fennmaradt a mai napig, de csak ennél az ősi kemencetipusnál. Az új szerkezetű, gazdaságosabb kihasználású u. n. Visszacsapó-lángú kemence már a műhelyben kerül felállításra:

"..A konyha, melynek Hódmezővásárhelyen pítar a neve, a tüzelőkemence helye.. A pítar nem a legelső helye a katlannak. Valamikor kint az udvarban volt a szabad ég alatt a földbe ásva. Esős időben rátettek deszkákat, vagy ajtót, hogy meg ne ázzon a katlan belseje. A földből lassanként kinőtt, kiemelkedett a katlan és az u. n. beépített nyári kemencéhez hasonló elhelyezést nyert." 4./

"..A visszacsapólángú kemence a műhelyben van felállítva, a kerekkatlant azonban mindig erre a célra külön készített kis helységben, a katlanszinben helyezik el. Ezt többnyire a műhely végében, vagy ha van rá hely, az épületektől távolabb eső telken, kertben tákolják össze fából, esetleg vályogból, s csak nagy ritkán téglából." 5./

Mint látjuk, mindkét leírás hangsúlyozza az ősibb kemencefajtának az újtól eltérő elhelyezését. A népi fazekasság ebben is, ugyanugy mint a szerkezetben is, középkori hagyományt őrzött meg. Ennek az elhelyezésnek oka elsősorban a nagy tűz-

1./Banner; u. o.

2./Csalogovits J.: Tolna vm. múzeumának ásatása. N. M. Ért. 1937. 330.

3./"Mohácson és Kalocsán ezt a kemencetípust még most is ismerik a fazekasok. Csalog, u. o.

4./Kiss Lajos: Népr. M. Ért. IV. 1914. 257. old.

5./Imre S.: Kolozsvári fazekasság. 33-34. old.

veszélyben rejlett. Szeles, viharos időben a felső nyílásán csak cseréptöredékekkel lefedett kemence nagy veszélyt jelentett a gyulékony fedelű házakra. A magyar néprajzi gyűjtésekben megtalálható fazekas-hiedelmek egyikének keletkezését is erre a reális alapra vezethetjük vissza.^{1./} A specializált fazekasság céhekbe való tömörülésével már tiltó rendelkezéseket találunk a viharos időben történő edényégetés elkerülésére.^{2./}

Az égetés után történik az edények mázzal való bevonása. A középkorban erre a célra ólomházat használtak /a Nyugaton alkalmazott só-máz a magyar anyagban nem mutatható ki/, melynek őrlőberendezése az elmaradottabb fazekasoknál ma is látható mázörklőkövel történhetett. Ennek szerkezete megegyezik a középkorban általánosan használt kézimalommal, melyet gabona-őrlésre használtak.^{3./} A vízben megáztatott mázzal bevont edényt azután újra égetik.

Hogy a máz elterjedése milyen lassan történt, arra jó példa Mezőtúr fazekassága. Itt .." 1837-ig csak mázatlan, vörös és fekete színű edényeket készítettek. 1836-ban két hőmezővásárhelyi korszót vétette fel magát a tűri céhbe... ajándékba 2 nagy zöldszínű boroskancsót hoztak... 1837-ben már értettek a mázas edények festéséhez. Nagy dolognak tartották ezt maguk is, amiről tanuskodik a jegyzőkönyv eme feljegyzése: Az Korszó Festése békerült Céhünkhöz 1837. dik Esztendőbe 22. dik Julius. Szilágyi Sándor Ur Céhmester alatt." ^{4./}

- 1./ Szendrei Zs.: Szatmármegye néphagyományai. Ethnographia, 1928. 30. old.; Magyarság Néprajza IV. k. 282. old. Szendrei Zs. és Á. gyűjtése: "Ha az edényégetéshez való tüzrakáskor zivatar tör ki, aludni hagyják a tüzet, mert úgy sem sikerül az égetés." /Nagybánya/ "A tálás zivatarban nem tüzel."
- 2./ Vörös István: A mezőtúri céhek élete. Szentgotthárd, 1911.
- 3./ Imre Samu: 12. kép. *(Lényegesen elcsúszott a víz és talán a víz is megvan.)*
- 4./ Vörös I.: u.o. 69. old.

A középkori magyar kerámia fejlődéstörténetének
összefoglalása a honfoglalás kortól a XV. sz.-ig.

Az első három évszázad kerámiájának megismeréséhez szükséges legfontosabb adatok ma még nem állnak a kutatás rendelkezésére. A muzeumokban meglévő anyag legnagyobb része szórványleletből származik, lelőköörülményei és így kormeghatározásának kiindulópontja ismeretlen. Ennek a kerámiának korát így csak tipológiai összehasonlítással lehetne meghatározni. Ehhez a módszerhez azonban sokkal nagyobb számú jól datált edényt kellene ismernünk, mint ahány korai éremleletes edény áll rendelkezésünkre, eltekintve attól, hogy az érmek datálásra való felhasználásánál nagy körültekintéssel kell eljárunk.

Az anyag másik része a temető-ásatásokból származó. Ezeknek kormeghatározása könnyebb, azonban a temetők teljes leletanyagának publikálása csak néhány esetben történt meg. Nagy részüknél a kiértékelés még nem áll a kutatás rendelkezésére. Ennek az anyagnak felhasználásakor azonban számolnunk kell azzal is, hogy nem a mindennapi használatra készült, hanem csak a temetési mellékletek befogadására szolgáló, úgynevezett sir-kerámiával van dolgunk. Ez a kerámia valószínűleg nem tükrözi a kor teljes formakincsét.

A leleteknek az a csoportja, amely a kutatás számára legfontosabb anyagot nyújtana: a lakótelepek kerámiája, még ismeretlen. A magyar régészeti kutatás e hiánya egyenes következménye annak a hamis ideológiának, amely a múltban e téren is uralkodott. A régészeti kutatások 5 éves terve éppen ezért fordul fokozottabban ma már a település-ásatásra és a terv befejeztével már egészen új fajta anyag fog a kutatók rendelkezésére állni.

A másik hiány, ami nélkül az eredet kérdések jól meg nem oldhatók, az, hogy a honfoglaláskort megelőzően itt élő társadalmak kerámia anyaga sincs még összefoglalva. Amíg összefoglaló publikációk nem készülnek az avarság és a szlávság hagyatékáról, addig nem láthatjuk tisztán mi volt az, amit az ideérkező magyarság itt talált; mi volt az amit feltétlenül átvett pl. az itt élő szláv lakosságtól, amelynek háziipari munkamegosztása fejlettebb volt a pásztorkodó magyarságénál. Ezeknek

Ezeknek a hiányoknak előrebocsájtásával mégis megpróbáljuk összefoglalni az első három század kerámiájának fő jellegzetességeit, hogy a XV. század anyagának tárgyalásakor láthassuk, milyen utat járt be a fejlődés a feudális társadalom kialakulásától.

Ez a kerámia úgy kidolgozásra, mit alakra nézve erős kapcsolatot mutat a IX és X század szláv kerámiájával. Anyagára durva, homokkal erősen kevert agyag jellemző. Színe a nem tökéletes kiégetés miatt rendszerint fekete, feketés szürke, néha vörösső árnyalatu. Iszapolása kezdetleges, felülete durva. Formájában uralkodó a nyomott kisméretű fazéktípus, mely a kezdetleges korongtípusok használata folytán szabálytalan alakú. A szájrész erős töréssel kapcsolódik a vállrészhez, a perem tagolatlan, gömbölyű, vagy gyengén tagolt. A fül alkalmazása, ami már fejlettebb, technikai tudásra mutat, XII. század előtt nem mutatható ki. Diszítésük fésűvel vagy egyhegyű pálcikával bekarcolt vonaldísz, néha mindkettőt alkalmazzák. Ritkábban előfordul a körömsipéses díszítés is. Mázat, vagy festést nem alkalmaznak.

Az edények nagy részénél a fenéken plasztikus rajzot találunk, mely az egész feneket betölti, vagy csak a közepre szorítkozik. Höllrigl¹ feltevésének, hogy az utobbiak fiatalabbak, állentmond a köztudott kultúra kerámia anyaga. Elkészítésére nézve a technikai fejezet leírására utalunk, cáfolva Höllrigl és Schirmer véleményét.

Rendeltetését értelmezve a régészeti irodalomban a legkülönbözőbb véleményeket találhatjuk. /2./ Egyesek szerint, s ez a legelfogadhatóbb vélemény, gyártási jegy, vagy tulajdonjegy, tehát megkülönböztető szerepe van. /3./ Mások szimbolikus értelműnek tartják, a pogány hit vagy az ebben az időben nagy térítő tevékenységet folytató kereszténység megnyilatkozásának. /4./ Höllrigl szerint pusztán díszítő jellege volt a fületlen edényeket használat után szájjal lefelé fordítva helyezték el. /de az egészen asszimmetrikus elhelyezésű bélyegek miatt feltételezi, hogy később a fenékbélyeg műhely vagy mesterjegy formájában élt tovább. A díszítő jellegét, tekintve, hogy füles edényeken, sőt fejlett technikával készült festett díszű darabokon is megtaláljuk, u. u. el kell vetnünk, mint a szimbolikus értelmezést.

1./Höllrigl. A.É. 1930. 158.o.

2./Höllrigl - " - ;Max Näbe :Die Bodenstempel...
Schirmer: 58-59o.

3./ Climent Cermak.

4./Max Näbe, Schirmer.

Ennek a kerámiának formakapcsolata az avar durvakerámiával és a szláv kerámiával, másrészt a korabeli középeurópai kerámiával szembeötlő. A díszítés alkalmazása tekintetében is megtalálható ez a kapcsolat, de a fenékbélyegek alkalmazásának tekintetében is erre az eredményre jutunk./Fenékbélyegek alkalmazása a IX-XIV. sz.-ban a Rajnától a Volgáig, Bulgáriától Skandináviáig mutatható ki. Az újabb kutatások az avar kerámián is/megmutatták/ megtalálták a fenékbélyeg alkalmazását néhány esetben. / +

A hazánkban élő IX.sz.-i szlávság társadalmi vizsgálata arra mutat, hogy a magyar fazekasság kialakulásában játszott szerepe erős kellett, hogy legyen. Ezek a szlávok már ismerik a földmívelést,/ekés /- de az állandó falutelepülés általános még nem lehetett; fejlett munkamegosztás még nincsen. 5./ Iparosaik még parasztok, akik egyik - másik háziiparban nagyobb ügyességre tettek szert és alkalmilag mellékfoglalkozásként megrendelésre dolgoztak társaiknak, másrészt csoportiparosok, parasztfalvak népe, mely meghatározott háziipari cikkeket termel rendszeresen, piac számára. Ilyen gerencsér-falu létezéséről egy XI.-sz.-beli okiratunk is tanuskodik.Háziipari munkamegosztásuk már fejlettebb alakot ért el, mint a pásztorkodó magyarság munkamegosztása, osztálytagozódásuk/uk/ élésebb volt. Kerámia szókincsünk vizsgálata is ugyanarra mutat, mint a formaelemzés: cserép, gölöncsér, pohár, palack, esetleg korsó szavunk is szláv átvételű, valószínűleg nemcsak a szókincsük volt fejlettebb, de a munkamódszer is, mellyel edényeiket készítették.

Annak, hogy e kor kerámiája fejletlen technikára, formaaszegénységre vall, oka csak a társadalom szervezetének vizsgálatával magyarázható. Magas színvonalu, fejlett technikájú kézművesmunka csak ott van, ahol a munkamegosztás foka, a társadalom fejlettsége túlnő a háziipar keretein.A hazánk területéről ismert római kerámia művesség magas színvonalát megszakító népvándorlással nem pusztult ki mindenünnen régi lakosság, nem pusztultak el a fejlett technikai fogásokat ismerő iparosok.A régi lakosság részben tovább él, de felbomlik az a társadalmi szervezet, mely a régi hivatásszerű foglalkozás alapját képezte.A helyét elfoglaló háziipari kerámia pedig gyengébb minőségű és formaszegény. / Első pillanatban talán ellentmondásnak látszik, hogy a sok, egymástól független háziműhely

5./Molnár E. II. kiadás, 101. o.

+ Az állami munkamegosztás és munkamegosztási viszonyok ugyancsak megjelentek Európában amikor a területük, ahol a fazekasok még háziiparosok voltak.

kevesebb formát alakít ki, mint a hivatásos ipar. A háziműhely sok másirányú elfoglaltsága miatt nem kísérletez ki újabb formákat, új fogásokat. Csak általánosan ismert, könnyen gyártható formákat készít. A hivatásos iparos specializálódása folytán fejlettebb munkaeszközökkel, fejlettebb munkamódszerekkel tud dolgozni. Készítményeinek minőségét és mennyiségét az is befolyásolja, hogy cserére, vagy piacra termel.

Az első 3 évszázad kerámiája a társadalom tagozatlanságának bélyegét viseli magánkezdetben a háziipar korszakában ..." egy-egy háztartás maga állítja elő mindazt, amire tagjai létfenttartásához éppen szüksége van, viszont amit termel, legnagyobb részét maga is fogyasztja is el. A szükséglet, termelés, fogyasztás gazdasági folyamata tehát itt lényegében az egyes háztartásokon belül zajlik le..." 1./

A leletanyagban azért válik szét a élesen a IX- XII. sz. anyaga, mivel..." a magyarországi szlávság egy része ugyancsak már a IX. sz.-ban fellépett a termelőerőknek arra színvonalára, amelyet a törzsközségi magyarság a XII. sz. végére ért el. ..." 2./ azaz a szlávság/ IX.sz-i és a magyar XII. sz-i kerámia között technikai és ezen keresztül a forma kivitelében nagy különbség nem lehetett. Ezen az időhatáron belül a magyar kerámiának fejlődése csak akkor lesz szemmel kísérhető ha az anyagban már szét tudjuk választani a szláv és magyar fazekasok munkáit.

A XII. sz. végével a leletanyagban a típusoknak lassu kibővülése figyelhető meg. A feldolgozásra kerülő agyagban ettől kezdve lép fel a sárgásfehér, rózsaszínűre égetett agyag is. A díszítés technikája a festéssel és a benyomkodott ún. sarkantyú benyomásos dísszel bővül. A korongolás technikája jelentős részben még nem változik meg, és a fehér fazekastípus esetében még jól megfigyelhető, hogy tk. kézzel gyűrűzött edények ezek, melyeket a kezdetleges kézikorongon később simítanak. Az agyag még mindig rosszul iszapolt, finomítása kezdetleges.

Új formák: a magas, erősen tagolt peremű fazék és az alacsony, szélesen hasasidó bögre-forma; a magasnyaku széles száju palack és egy gyengén hasasodó kancsóforma, hurkafüllel. Elég gyakori az üstalakú főzőedény ^{3/} domboru fenékkal, mely a felfelé szűkülő oldalfalakkal szögben megtörve találkozik. Szájpereme vízszintes irányú, két el-

1./Paulinyi O.: Ipar, kereskedelem. Magyar Művelődéstörténet. II. k. 163. o.

2./Molnár E.: I. 167. old.

3./Részletes tárgyalása és körmeghatározása: Höllrigl: II. 93. old.

lentétes oldalán 2-2 lyukkal a felakasztás megkönnyítésére. Abból a tényből, hogy előfordulása a Nagy- és Kisalföldre szorítkozik /Pest, Szolnok, Torontál, Csongrád, Győr, Komárom, Hont vm/, Höllrigl arra következtet, hogy a nomadizáló pásztornép szükségleteit elégítette ki. Nyugateurópában ebben a korban ismeretlen forma. Szabó Kálmán szerint a magyarság hozta magával Keletről, vagy első árpádházi királyaink uralkodása alatt terjedt el keleti kapcsolatok útján. A kesz-kemétkörnyéki falvak mindegyikében meg volt található a XII. sz. v-XIII. sz.-i anyagban. ^{1.}/Höllrigl szerint Keleten még ma is élő forma. Nyugaton ugyanerre a szerepre egy egészen más formát használnak, az u.n. "Bombentopf"-ot, ez is amellett bizonyít, hogy nem onnan vettük át./A szőregi népvándorláskori temetőből előkerült hasonló darab arra mutat, hogy az itt élő népektől is átvehettük./ ^{2.}

A fésűs hullámvonaldisz lassan kezd kiveszni az edénydisztésből, /A pilini kancsón már csak csökevényes formában fordul elő/, amia korábbi erős idegen hatások gyengülésére mutat. Sokkal gyakoribb a hegyes pálcikával bekarcolt vonaldisz és az u.n. sarkantyus díszítés. Előfordul már az edényfestés is, csigavonalas vagy hálós mustrában. Magyarázata ~~ban~~ külső átvételre gondolhatunk /Svábországban hasonló mustrákat találunk ebben a korban, bár az edényformák nagymértékű eltérése miatt ezek a távoli analógiák még nem bizonyítékok/, de ha elterjedettségét a jövő kutatásai az ország nagyobb területein mutatják ki, úgy a helyi fazekasság fejlődését bizonyítja.

A XIII. sz. kerámiaája, bizonyosfokú fejlődés mellett is technikájában és munkamódszereiben nagyobb újítást még nem mutat fel. Ennek oka, hogy a fazekas még ebben a korban is csak csoportiparos, kézműves paraszt, s igazi iparosként csak annyira szerepel, amennyiben iparos a megrendelő földesurral szemben, akinek ipari munkájával adóz-^{3.}zik. Komolyabb mértékű specializálódás ezen a fokon még nem mutat-
ható ki sem a leletanyagban, sem a társadalom fejlődésének történeti vizsgálatánál.

A XIV. század leletanyagának kiértékeléséhez szükséges ásatási anyag ma még feltáratlan, egyedül a egy visegrádi ásatások mutatnak arra, hogy itt megfelelő koru anyag tárható fel, megfelelő leletkörül-mények között. A korszak ismertetéséhez csak néhány szórványos da-rabot használhatunk fel.

1./Szabó K.:25.old.

2./Höllrigl:LI.91.old.

3./Molnár E.:I.223.old.

Ilyen az óradnai lelet kerámiaanyaga^{1.} az u.n. zarándokpohár típusába tartozó darab, körtealaku testtel tölcéses szájjal, festés, nyomokkal. Kormeghatározását a tannenbergi vár leletanyaga teszi lehetővé.^{2.} Magas pohárformához tartozik e lelet több darabja, kiszélesedő szájjal, derekán bordázva /egyiken rossz égetésű máz nyomaival/. Egy behuzottnyaku bögreforma nyakán látható hólyagos diszítés, u.u., mint a komáromi muzeum anyagából való egyenesfalú tálforma kiképzése a külföldi korabeli anyagban található hólyagos diszítés átvételét mutatja. Még erősebben látható a nyugati fazekasság hatása azon a kis bögreformán, amely szintén Komáromból^{3.} származik, főleg Rajna-vidéki edényekkel rokon. Ide sorolható az az egyedülálló darab is, amelyet Höllrigl publikált.^{4.} Ebbe a korba nyulnak vissza azok a karcsutalpu bögreformák is, amelyeknek egész felülete erősen bordázott, s melyek még a XV.sz.elején is fellelhetők.^{5.}

A XIV.sz.-i anyagnak mai szegényes ismerete is arra mutat, hogy a technikai tudás, munkamódszerek, s evvel együtt valószínűleg a munkaeszközök is /amelyekre csak az ásatási anyagból tudunk visszakövetkeztetni/ erős fejlődést tanúsítottak az előző századok anyagához képest /máz bevezetése, jó korongolás: fejlettebb korongtípus bevezetése; a külföldi hatások erősödése/. Más iparágakhoz hasonlóan a fazekasságban is erre az időre tehetjük a háziiparos parasztok áttérését a specializált ipari foglalkozásra, illetőleg a csoportosan folytatott kézműiparra. Ekkor kezdődik meg a külföldi kerámiaanyag fokozott beáramlása is, amire pl. a visegrádi bélyeges edények is mutatnak, más részről pedig a máztechnika bevezetése is ezt tanúsítja.^{6.}

1./M.N.M.Történetb O. 14./1942.ltsz.alatt.

2./Hefner-Wolf: Tannenberg., 1400 előttől.

3./először közl. Bárányiné O.M. Magyar Művelődéstört.I.K.

4./Höllrigl: Magy.Műv.1931.463.old., kép:466.old.5.á.

5./Tabán 71.gödör 1935/65.L.L. számú darab.Művelődéstört.Muz.

6./A máz először a XIII.sz.-ban mutatható ki l.Höllrigl: A legrégebbi mázas..., Huszár: Az abonyi lelet, M.Muzeum.1945.okt.; valószínűleg importdarabon. Itáliában a XI-XII., Franciaországban a XII.század végétől, Németországban a XIII.sz.-tól kezdve már elég gyakori a máz alkalmazása a gyorsabb ütemű ipari specializálódásnak megfelelően.

A IV.sz.budai kerámiaja.

A XV.sz.-ba tartozó jól datált anyaggal elsősorban Budán rendelkezünk, Garády Sándor ásatásai a Tabánban, Csalogány utcában és a Hídegkúti úton, majd a Művelődéstörténeti Múzeum kutatásai jelentős XV.sz.-i anyagot tártak napfényre. A viñéki anyag is jelentősebb méretű, mint a korábbi évszázadok összegyűjtött anyaga, de a török pusztítások következtében inkább a XVI.sz.elejének anyagát foglalja magában, s jól datált leletek hiányában még pontosan nem választható el ez az anyag a XV.sz.-tól. Mivel a magyarországi törökkori kerámia feldolgozásához elengedhetetlenül szükséges, hogy pontosan el tudjuk választani a megelőző korszak kerámiájától, a formakészlet összegyűjtése elsősorban a XV.sz.-i anyag ismeretében történhet majd meg. Éppen az ilyen rendszerű gyűjtés fog pontos feleletet adni arra a fontos kérdésre, hogy milyen technikai és formaváltoztatás következett be a török és balkáni kerámia hatására.

A budai anyagból feldolgozásra a legalkalmasabb a Garády ásatások tabáni 71.számú raktárgödör anyaga és a Művelődéstörténeti Múzeum 1949.évi Hattyu u.i lelete.

Forma és technika szempontjából fontos ennek az anyagnak megfelelő csoportosítása. A termelőerők fejlődése, új termelési eszközök, új munkamódszerek, amelyek a termelési tapasztalatok eredményeként jönnek létre, - nem egyformán és nem egyszerre érvényesülnek. Az ásatási anyag pontos technikai vizsgálata arra mutat, hogy a fejlettebb módszerek alkalmazásával egy időben még találkozunk ~~korábbi~~ munkamódszerekkel is, különösen olyan időben, amikor a termelőerők megváltozása éppen bekövetkezett. Az új termelési módszerek bevezetése csak fokozatosan terjed el. Ott, ahol ezt a szétválasztást a technikai vizsgálat lehetővé tette, az edényanyagban külön csoportokat veszek fel.

A/. Főző-fazekak és bögrék:

I.cs.: Ebbe a csoportba azokat a fazekakat és bögréket soroltam, amelyek anyaga barnászörös, téglaszínű, sárgászörös. Az edénytest nyultabb formájú, a perem alig tagolt. A díszítés a vállrészen helyet foglaló gyengén benyomott párhuzamos vonalkázásra szorítkozik, melyet korongolás közben kapott az edény. Ritkább esetekben már füllel ellátva is találkozunk e típusal, a füles darabokat azonban már rendszerint mázzal is bevonják /B.I.csoport/. A Hattyu u.-i leletben ezeket az edényeket a korongról elkészítés után minden esetben levágták; a drót vagy cérna nyoma arra mutat, hogy a legtöbb esetben a még for-

gó korongról. Fenékbélyeget ebben a csoportban sohasem talál-
tam. 1./

II.cs.: Az ide sorolható fazekak jól elválaszthatók az előzők-
től már a felhasznált agyag szürkésfehér vagy sárgásfehér szí-
ne miatt is. Az edényttest sokkal hasasabb formájú, a legnagyobb
átmérő pontja lejjebb esik, mint az előzőknél. A perem erősen
tagolt formájú, s az előző csoport egymással majdnem megegyező
profiljaival szemben sok változatot találunk. Az edény fala erő-
sen bordázott és ez a korongolás közben kialakított disztis
gyakran egészen a talprészig nyulik le. Méretben az előzőknél,
az átlagos nagyságot nézve, nagyobbak. Ezek az edények mázzal el-
látva a Hattyu u. -i és tabáni daraboknál sohasem fordulnak elő,
ezzel szemben festett darabokkal találkozunk. Az edényeknek a
korongról történt levágása csak 3 esetben volt meg a vizsgált
leletekben. Fenékbélyeget 6 esetben állapíthatunk meg ilyen edé-
nyeknél a Hattyu u. -i leletben, s a tabáni 71. gödör anyagának
fenékbélyeges edénye is ebbe a csoportba tartozik. Elkészültük
után ezeket az edényeket az álló korongról leemelték. Munkamód-
szerben és disztisben ezek az edények tehát a régebbi fazekas-
ság maradványai, kik az újabb eredményeket még nem vették át. 2./

B/. Belül mázas fazekak és bögrék:

I.cs.: Formájában teljesen megegyezik az A/.I.cs. anyagával.
Kívül fehér engobbal, belül zöld ólommal bevont edények, min-
dig füllel ellátva. Néhány esetben a perem alsó részét újjbenyo-
másos csipkézéssel látták el. Arányuk: kb. 2 máztlan - 1 mázas. 3./

II.cs: Az A/.II.cs.-nak megfelelő, mázas anyag nem található,
ezek a fazekasok még nem ismerik a mázzal való edénybevonást.

III.cs: Anyag és forma az I.cs-tal egyező; a perem lehajtott.
A XV.sz. anyagában ritkábban fordulnak elő, a XVI.sz.-ban gyako-
riak. Itt is, u.u., mint az I.cs.-ban, az edényeket levágták a ko-
rongról. 4./

Néhány engobos, mázas bögre, formája alapján az előző

1./Hattyu u.: 1276-78, 1280-1282, 1286, 1300, 1305, 1306, 1308, 1313-
vgy 1315, 1317, 1271, 1274, 1290, 1298. ltsz. Tabán 71.g.: 1935/
65. n. l. ltsz.

2./Hattyu u.: 1265-67, 1269, 1291, 1297, 1301-2, 1304, 1307, 1311-12,
1318, 1323, 1326, 1295. ltsz. Tabán 71.g.: /65. f. ltsz.
fenékbélyeg: 1266, 1291, 1297, 1302, 1321. ltsz.

3./Hattyu u.: 1285, 1288, 1299, 1283, 1340. Tabán 71.g.: /65. v.

4./Hattyu u.: 1287.

csoportokba nem sorolható, s inkább az u.n. bécsi-fazekak alakjához hasonlít.^{1./}

C/. Élelemtartó edények:

Méreteikben sokkal felülmulják az eddig tárgyaltakat. Számuk a leletekben elég kicsi, így pontosabb szétválasztásuk még korai volna.^{2./}

D/. Lábasedények:

A nyílt tűzhelyen történő sütéshez-főzéshez jól alkalmazkodó formák ezek, 3 lábbal ellátva. Eddig csak 2 datált darab van leleteink között^{3./}. vörös agyagból, kívül fehér engobbal, belül zöld mázzal, füllel. Az első darab pontos mását ismerjük a németországi anyagból, a XVI.sz.-ból való pénzlelettel.^{4./}

Éremlelettel nem datált, de a kísérő kerámaanyag szerint még a XV.sz. végére datálható egy másik lábasedény forma is, mely az előző bögre formájú testével szemben szélesebben kiképzett, s fül helyett üreges nyele van.^{5./} Ebbe egy fa nyelet szorítva, a forró lábas kezelése könnyű volt, mint ahogy azt egy korabeli festmény is megörökíti. Ez a lábasedény is a külföldi fazekasság hatására kerül el hozzánk /K.Strauss már a XIV.sz.-ból is közöl rokon formákat^{6./}; s a népi fazekasságban országsszerte elterjedve fejlődik tovább, s a nyílt tűzhelyek kivésésével tűnik csak el.^{7./}

E/. Korsók, kancsók:

I.cs.: Legnagyobb számban a tabáni leletekben szerepelnek. Anyaguk sárgászöld, sárga, szájuk vízszintesen körbefutó hurkakkal diszes.^{8./} A népi fazekasságban ma is ismert orsóalakú szájrészes korsó már itt is fellelhető. A korongról levágva.

II.cs.: Anyaguk sárgásfehér, szürkésfehér, derekukon festéssel. Csak két kancsóforma ismert ebből a csoportból, a fenékbélyeges fehér fazekakkal egyező kialakításban.^{9./}

F/. Ivóserlegek:

I.cs.: Anyaguk vörösre égetett agyag, az egyenes kiálló perem rendszerint bordázott. Az előforduló 4 db mindegyike a korongról forgás közben levágott.^{10./} Egy pomázi analóg darab for-

1./ Hattyu u.: 1284. Tabán 71.g: /65.u.

2./ Tabán 71.g: /65.e, g, h, i, j, k, 1.sz. Hattyu u.: 1293, -94.

3./ Hattyu u.: 1272, 1309. Tabán: /65.z.

4./ Schirmer: tf. XI. 7.

5./ Hattyu u.: 1.sz. gödör; Tabán; Csalogány u. 41. verem, Pomáz.

6./ Strauss: Abb. 18. 2; 21. 5; 28. 7.

7./ Kardos L.: Az őrség népi táplálkozása. Bp. 1943. 205. old.

8./ Tabán 71.g: /65.o, m, n, r, s, sz, t. Hattyu u.: 1292. 1.sz.

9./ Hattyu u.: 1270. 1319.

10./ Hattyu u.: 1296, 1303, 1310, 1316. Tabáni leletekben: 18.g.

mája megadja a közvetítő láncszemet ahhoz a példányhoz, amelyet Dixel közöl a XIV-XV.sz-ra datálva Sváboországól.^{1./} Az egyezés olyan nagyfokú, hogy bizonyosra vehetjük innen bevándorolt fazekasok hatását a budai kerámia kialakításában. Ha a további kutatások az ilyenirányú hatásokat, kereskedelmi árucserét, vagy a sváboországi fazekasok itt működésének további jeleit is kimutatják, úgy valószínűleg megoldást nyer a XV.sz.-i edényfestés fellépésének kérdése. Ellenkező esetben a XIII.sz.-i edényfestés további alakulásának vehetjük, amit éppen a XIII.sz.-i primitívebb fazekastechnikának bizonyosfokú továbbhatása tanúsít /fenékbélyegek/.

G/. Ivópoharak:

I.cs.: Egy nagyobb és egy kisebb méretű, fehér, jól iszapolt agyagból készült áru található a XV.sz.-i leletekben.^{2./} Alakjuk és kidolgozásuk a korongtechnika teljes fejlettségét mutatja, faluk vékonysága /0.1 cm/miatt nevezte el őket Garády "tojáshéjj-áru" -nak. A forgó korongról történt levágás gyakran megállapítható. Az azonos kialakításban előforduló Visegrádi és esztergomi darabok arra mutatnak, hogy /amint azt az előző típusok legtöbbszörének gyakorisága is megerősít/ ezeknek a városoknak ellátásában központi fazekasműhely játszhatott szerepet. Ezt központi helyet valószínűleg a budai udvar jelentette, ahogy a kályhacsempék is tanúsítják már a XV.sz.elejétől fogva. - Néhány esztergomi változata ennek ampohárformának arra mutat, hogy a helyi fazekasműhelyek is megpróbálkoztak az ilyen darabok utánzásával. /II.cs./

Ennek a formának egy kívül zöld, belül sárga mázzal bevont példánya /Hattyu u., töredékes/ is ismert, a talprész itt bevagdalt díszítésű.

1./Dixel:206.1.kép.

2./Hattyu u.:töredékben.Tabán 71.g:/65.h.1.Megvan a Hidegkúti uti Mátyás kőszék leletei között is.

Külföldi anyag a budai XV.sz.-i kerámiában.

A./Grafitos edények:

A XV.sz.kerámiájában az ország majdnem minden vidékén megtalálható egy fazékforma, jellegzetes gömbölyű átmetszetű peremmel, egyenes vonalú fallal. Az edényfal vastagsága a rendestől eltérő vastag, anyaga feketés-szürke, grafitral erősen kevert agyag, mely a tüzet jól bírja. A középkori kerámia kutatásában ezek voltak az első darabok, melyekre felfigyeltek a múlt század végének magyar régészei.^{1./} Helyes felismerésüket nagyban előmozdította Kugler Alajos^{2./} és Hampel József cikkének megjelenése,^{3./} majd Molthein tanulmánya.^{4./}

c A grafitos fazekak készítési helye Ausztriában a középkor folyamán Obernzell /:Hafnerzell bei Passau/, hol a XIV.sz.-tól kezdve üzik iparszerűen a grafitos edények gyártását; Tulln és főleg Bécs, ahol a "Hafnergewerbe" már 1315-ben szerepel. A grafitot Csehországból és Passauból hozták; az agyagba keverve növelték az árak tűzállóságát. Ez lehetővé tette öntőtégelyek készítését is, de főzőedények számára is igen alkalmas agyagot kaptak ilyen módon. Színe miatt az agyag "vasagyag" /Eisentahen, Eisenton/ elnevezést kapta. Az "Eisenhaffner"-ek Bécs város tanácsának 1431. rendelete szerint árujukat Ausztria címerével és műhelyegyükkel kellett, hogy ellássák /Molthein véleménye szerint a Passauból kikerülő áru konkurenciája miatt/. Másfajta árura, mint grafitosra, ezt a jelzést tilos volt alkalmazni, mint azt Ferdinánd főherceg 1527.évi tilalma is elrendeli.

Hazánkban a "bécsi fazék", ahogy elnevezték, megtalálható a következő helyeken:^{5./}

Pozsony, Detrekőváralja /Pozsony m.//14,17/; Sopron /11,15/; Nagyszalatna /Zólyom m //14/; Ete /Tolna/; Füveny /Fejér m/; Somogyvár /17/; Visegrád /17,40/; Pomáz /11,17,39/; Kecskemétkörnyék /17/; Buda /19,40/.

Tulln-i bélyeges áru található:

Sopron/45/; Pomáz/44,48/; Esztergom /45/; Kecskemét környék /45/, Visegrád /44/; Buda. X

Elterjedettségük Budán és a budai udvarral kapcsolódó várakban és udvarokban a legnagyobb; de kisebb számban a falvakban is fellelhetők. A kereskedelmi út, melyen szállították őket, elsősorban a Duna volt. Molthein szerint ez a szállítási út

1./Arch.Ért.1897.350.old. 2./Kugler:Rejtélyes bélyegek a soproni múzeum edényein. A.É.1901.74.old. 3./Hampel:Rejtélyes bélyegű cserépedények.A.É.1905.318.

4./Erről tájékoztatja a hazai kutatókat az A.É.1906.187.old.
5./A zárójelben lévő számok azt mutatják, hogy a Moltheim féle bélyegek melyik típusa található meg az illető lelőhelyen.

elő. Egy visegrádi töredék, mely rendes agyagból készült és barna mázában kis mázdudorok /homokszem vagy mázcsomó/ utánózzák a loschitzi edények felületét, azt bizonyítja, hogy megpróbálkoztak a loschitzi edényekhez hasonló hatást elérni máshol is. Több serle töredéke van a pomázi Kliszadomb leletei között is.^{1./}

A Nemzeti Múzeum példánya^{2./} és az Eszterházi család kincs tárából származó darab^{3./} arra mutat, hogy nálunk is nagy mennyiségben őrzött darabok voltak ezek. Szerepelnek a hagyatéki leltárak felsorolásában is, ebből tudhatjuk meg korabeli nevüket is.^{4./}

C/. Siegburgi serlegek:

A morva-peharakhoz hasonló ritka darabok ezek is; Eddig csak a budai királyi udvarból és ehhez szorosan kapcsolódó udvarokból ismertek. Világosszürke kőcserépből készültek ezek, fedrozott talppal, barnásvörös szabálytalan foltos festéssel. A kreuzensteini várból és Weiler bei Monzingen-ből ismert datált darabok bizonyítják, hogy az itteniek is a XV. sz. második feléből származnak.^{5./}

A XV. sz. külföldi kereskedelemről származó leletanyaga szemléltetően bizonyítja, hogy a korabeli magyar fazekasipar fejlettsége ellenére sem tudta teljes mértékig elérni a nyugati iparcikkek színvonalát, s főleg a szükségletek mennyiségét nem tudta kielégíteni. Ezt a grafitos áruk állandó behozatala jól bizonyítja; hiába tiltakoztak ellene a hazai fazekasok.^{6./}

A királyi és főúri udvartartások luxusigényeit is nyugati termékek szolgálták, s az itteni fazekasság csak részben tudott megfelelő termékeket előállítani. Főleg a budai udvar volt a behozatalra rászorulva, igényeinek kielégítésére honosít meg újabb technikákat, újabb formákat, amint azt a házi edényeken kívül a padlótegla és kályhacsempék is jól bizonyítják. A külföldi behozatal és a külföldi mesterek helyi működésével az itteni fazekasság fejlődésére erős hatással volt. Fejlesztőleg

1./Egy-egy darab ismert a következő lelőhelyekről: Pécs /Városi Muz./; Székesfehérvár /Sz. Muz./; Esztergom /Ásatási gyűjtemény/; Mezőkovácsháza /Bálint A. ásatása/.

2./képe: Magy. Művelődéstört. I. k. 601. old.

3./képe: Magy. Művelődéstört. II. k., itt helytelenül mint sómázás serleget közlik.

4./"Vagyon nala eg morway pohar modra chýnalt kwpa es meg aranytak" ..1529. Maghy Pál ingóságai. Szádeczky: Magy. családélet, II. k. 4.

5./Moltheim: I. Abb. 7. és Mainzer Zeitschr. 1906. 73. old.

6./Takács S: a bécsi fazekasművek. Magy. GAZD. tört. Szle. 1904. 159. o.

még a XVIII-XIX.sz.-ban is szerepel.^{1./} Hazánkban is főleg ehhez közeli vidékeken találjuk meg, /Szabó Kálmán szerint:..."a Tiszához közelebb eső községekben ritkábbak a grafitos edények".

Valószínűleg a hazai fazekasság nem nyugodott bele a külföldi versenybe, s utánozta az áru anyagát és formáját is, de maga is ellátta azt a külföldihez hasonló pecséttel. Csak evvel magyarázható az, hogy az esztergomi, pomázi, alföldi, budai leletek közt sok olyan bélyegűt találunk, mely Ausztriában nincs meg,^{2./} s ez magyarázza azt is, hogy nagyon sok a bécsi vagy tulli bélyeg variációjának látszik.

B/. Loschitz-i serlegek:

Míg az előző csoport a mindennapi szükségletek kielégítője, s falvak és a királyi udvar egyaránt használta, ez a csoport jellegzetesen az udvari fényűzést szolgáltatta. Ezeknek a serlegeknek anyaguk egy különleges, csak Loschitz-ban /Morvaország/ található agyagfajta, mely kiégetéskor apró levegőbuborékokat képez szénttartalma miatt. Ezáltal az egész edényfelület apró dudorodásokkal és lyukakkal borított. Hogy előállítási helyük Loschitz volt, azt a fazekaskemencékben talált áru is bizonyítja.^{3./}

Formájukban ezek a serlegek magas, karcsú testűek, egyesek szájjal, fül nélkül, gyenge korongolási bordákkal,^{4./} a fejlődés folyamán vállukon kis kerek fülek jelennek meg, melyeknek száma 6-12 között váltakozik.

Loschitzon és Morvaországon kívül /ahol 28 muzeum anyagában találta meg Molthein/, külföldön csak ritkán szerepelnek. A legtöbb esetben mint nagyraértékelt ritkaságot kezelhették őket; erre mutat az is, hogy szájrészüknél és talpukon ezüst foglalattal látták el őket, s a foglalatot véséssel, aranyozással díszítették.

A magyarországi szórványos darabok főleg a XV.században kerültek hozzánk, amint azt a kísérő leletek is bizonyítják. Formában a Molthein által közölt darabok mindkét típusa megtalálható. A budai királyi udvar leletei között fordulnak elő a legnagyobb számban /az eddigi ásatások során kb. 22 darab töredékei kerültek elő/, s a Hattyu u.1 leletben datált XV.sz.-i darab is van. A visegrádi Mátyás palotából és a fellekvárból 5 db került

1./"Es mag in älteren Zeiten nicht anders gewesen sein, als im XVIII. und XIX. Jh., wo die Firmen Mathes und Guglmeyer jährlich drei bis fünfmal ihre Erzeugnisse auf grossen Platten nach Wien und Pest verfrachteten". Molthein: 400. old.

2./Szabó K.: 467-468. kép.

3./Molthein: I. képanyaga.

4./ezeket Molthein a XIV.sz.-ra datálja.

Hattyu u.-i lelet.

1949-ben a Hattyu u. 3.sz.alatti, 13.924. - hrsz.telken lévő gömbfákkal kibélelt pöcegödörből került elő 97 db edény ill.edény-töredék, épületebontási munkák során. A kerámiával együtt előkerült éremanyag: 1 db Zsigmond quarting /C.N.H.II.129., 1430 óta verték/, 1 db V.László /1453-57/ denár /C.N.H.2ol.A./. Az előkerült 97 db kerámia megoszlása a következő: /Művelődéstörténeti Muz.1264-1359, 1376, 1378.ltsz.alatt/

Fazekak:

leltári szám:

- Szürkésfehérre égetett agyag, bordázott test. M:13.2 cm, Sz:11.6 cm
1265.
- Szürkésfehér, bordázott vállal. Keresztalakú fenékbélyeggel. Korongolt. M:14.7 cm Sz:13.3 cm
1266.
- Szürkésfehér, bordázott vállal. M:15.2 cm Sz:12.5 cm
1267.
- Szürkésfehér, erősen töredékes. SZ:13 cm
1268.
- Szürke, vállán bordázott. M:9.2 cm Sz:10 cm
1269.
- Szürkésvörös, vállán bekarcolt dísz. M:16.5 cm Sz:14.5 cm
1271.
- Vörössárga, vállán bekarcolt dísz. M:19 cm Sz:14 cm
1276.
- Vörössárga, vállán bordázott. M:16.1 cm Sz:13.7 cm
1277.
- Vörössárga, vállán bordázott. M:19 cm Sz:15.5 cm
1278.
- Vörössárga, sima egyenes falu. M:13.9 cm Sz:9.8 cm
1279.
- Vörössárga, sima egyenes falu. M:14.8 cm Sz:11 cm
1280.
- Vörössárga, vállán bekarcolt dísz. M:22.2 cm Sz:15 cm
1281.
- Vörössárga, vállán bordázott, 1 fül. M:18 cm Sz:16.3
1282.
- Vörössárga, vállán bordázott, 1 fül, peremen csipkézett díszítéssel, zöld mázzal. M:19.6 cm Sz:17.5 cm
1283.
- Vörössárga, vállán bordázott, 1 fül, belül zöld mázzal, kívül fehér engobbal bevonva. M:13 cm Sz:13.7 cm
1284.
- Vörössárga, vállán bordázott, 1 fül, belül zöld mázzal, kívül fehér engobbal bevonva. M:21.9 cm Sz:17.3 cm
1285.
- Vörössárga, vállán bordázott, 1 fül, M:15.6 cm Sz:13.6 cm, a hozzá tartozó edényfedő u.i. agyagból, lapos gömbölyű, M:5.2 cm
1286.
- Sárgásszürke, 1 fül, belül sárgásbarna mázzal. M:16 cm
1287.
- Vörössárga, vállán bekarcolt dísz, 1 fül, kívül fehér engobbal bevonva, belül sötétzöld mázzal. M:20 cm Sz:13.5 cm
1288.
- Vörössárga, 1 fül, kívül fehér engobe, belül zöld mázzal. M:17 cm Sz:14.8 cm
1289.
- Vörössárga, vállán bekarcolt dísz, M:18.6 cm, Sz:13.3 cm
1290.
- Szürkésfehér, bordázott test, fenékbélyeg nyomaival. M:19.8 cm Sz:15.5 cm
1291.

- lelt.sz.:
- Világosszürke, vállán rovátkolva. M:30 cm Sz:18.3 cm 1293.
- Világossárga, egész felületeén bordázva. Profilja és szájnyílása szabálytalan, égetéskor eltorzult. M:29 cm Sz:17.3. 1294.
- Szürkésfehér, bordázott test, eltorzult száj. M:22.6 cm 1295.
- Szürkésfehér, bordázott váll, keresztalaku plasztikus fenékbélyeg lenyomatával. M:13.9 cm Sz:11 cm 1297.
- Sárga, vállán bordázott. Sz:11.4 cm M:12.3 cm 1298.
- Sárga, vállán bordázott, 1 fül, belül zöld mázzal, kívül fehér en-gobbal. M:12.4 cm F:6.2 cm 1299.
- Vörössárga, vállán bordázott, M:13.3 cm, Sz:10.2 cm 1300.
- Szürkésfehér, vállán bordázott. M:14.5 cm F:7 cm 1301.
- Szürkésfehér, bordázott testtel, fenékén plasztikus fenékbélyeg nyomaival. M:15.2 cm F:6.6 cm 1302.
- Szürkésfehér, nyakán bekarcolt disz, M:16.3 cm F:7.2 1304.
- Vörössárga, M:12.9 cm Sz: 11 cm 1305.
- Vörössárga, vállán bordázva. M:15 cm, Sz:12.6 cm 1306.
- Szürkésfehér, vállán bordázott, M:18, cm, Sz:13.3 cm 1307.
- Vörössárga, vállán bekarcolt disz. M:19.5 cm Sz:15 1308.
- Vörösszürke, erősen megégett, vállán bordázott. M:15.5 cm Sz:13 cm 1311.
- Szürkésfehér, vállán bordázott, M:21.3 cm Sz: - 1312.
- Vörössárga, vállán bordázott. M:16.2 cm Sz:12.2 cm 1313.
- Vilásos sárgászöld, vállán bordázva. M:16 cm Sz:11.6 1314.
- Vörössárga, bordázott testtel. M:11.8 cm Sz:10 cm 1315.
- Vörössárga, vállán bordázott. M:16.8 cm Sz:12.1 cm 1317.
- Világosszürke, vállán bordázva. M:19.8 cm 1318.
- Világosszürke, vállán bordázott. M:17 cm Sz:13.2 cm 1322.
- Világosszürke, vállán bordázva. M:töredékes 1323.
- Világosszürke, vállán bordázva. M:20.3 cm 1326.
- Festett fazék:
- Világosszürke, bordázott, szája és füle töredékes, derekán vörös festéssel hálós mustra. M:24.7 cm F:9.3 cm 1320.
- Világosszürke, gyengén bordázott testtel, derekán vörös festéssel ferde vonalakból alkotott diszitéssel. Töredékes. Fenékén plasztikus keresztalaku fenékbélyeg. M:18 cm F:10 cm 1321.
- Kancsó:
- Sárga, 1 fül, szájnyílásán gyűrűs bordázás. M:33 cm F:12.7 1292.

Festett kancsó:

lelt.sz.:

Világosszürke, 1 fül, csücskösrenyomott kiöntő száj. Derekán vörös festésű rácsmustra. Száj és fül töredékes. M: 287- 20 cm 1270.
Sárgásszürke, 1 fül, kiöntős száj. Peremén és derekán vörös hálós festéssel. M: 26.8 cm Töredékes. 1319.

Lábasedények:

Vörössárga agyag, kívül fehér engobbal, belül zöld mázzal, 3 lábbal töredékes. M: 11.5 cm 1272.
Vörössárga agyag, kívül fehér engobbal, belül zöld mázzal, töredékes. M: 14.3 cm 1309.
Ívóserlegek: Sárga, vállán bordázott. M: 15 cm 1296.
Sárga, vállán bordázott. M: 14.6 cm 1303.
Sárga, derekáig téglaszínű engobbal bevonva. M: 14.4 cm 1301.
Sárga, derekán hornyolt. M: 14.9.

Ezen kívül a lelethez tartozik még 35 db erősen töredékes kerámia is, melyeknél a pontos forma nem állapítható meg.

Importáru:

Loschitzi serleg, magasra nyújtott fül nélküli forma. Korongolt. Szájnyílása szabálytalan ovális alakú. M: 17.2 cm Sz: 8.2 cm 1264.
Fayence töredék, valószínűleg tányér darabja. Fehér alapon zöld és kék festésű növénydísszel. 5.5 cm hosszú. 1376.
Fayence töredék, valószínűleg tányér darabja. Fehér alapon kék és kék festésű növénydísszel. 2.6 cm hosszú. 1378.

Egyéb anyagból készült leletek:

Szabálytalan alakú csonteszköz, egyik oldala simára kopott. Valószínűleg simítóeszköz. H: 3.8 cm sz: 3.7 cm v: 1 cm 1341.
Belső oldalán fogazott csontpálca. Rendeltetése ismeretlen. H: 10.5 cm, Sz: 1.3 cm V: 0.5 cm 1342.

A lelet kerámiaanyaga, figyelembe véve a töredékes darabok valószínű formáját is, a következő arányban oszlik meg:

Fazék: 46 db; nagyméretű tárolófazék: 2 db; belül mázas fazék: 17 db; festett fazék 2 db.

Korsó, kancsó: 4 db,

Lábasedény: 2 db.

Ívóserleg, ivópohár: 5 db.

Import kerámia : 3 db.

Bibliográfia.

- Dexel, Walter: Deutsches Handwerksgut. Berlin 1939. Propyläen V.
- Hefner-Wolf: Die Burg Tannenberg und ihre Ausgrabungen. Frankfurt a.M. 1850.
- Hussong: Frühmittelalterliche Keramik. Trierer Zeitschrift. 1936. 75.
- Moltheim, Walcher v. Beiträge zur Geschichte mittelalterlicher Gefäßkeramik. Kunst u. Kunsthandwerk, VIII. Jhg. IX. Jhg. XIII. Jhg. 73.; 395. old.
- Die deutsche Keramik der Sammlg. Figdor. Kunst u. Khw. XII. Jhg 1.; 301. old.
- Näbe, Max.: Die Bodenstempel auf wendischen u. frühdeutschen Gefäße des IX-XIV. Jh. Mannus, X. 71. old.
- Strauss, K.: Studien zur mittelalterlichen Keramik. Mannus Bib. 30. Leipzig, 1923.
- Schirmer: Mittelalterliche Keramik im Deutschland. Jena, 1933.
- Pittioni, R.: Der frühmittelalterliche Gräberfund von Köttlach. 1943, Brunn-München-Wien.
- Cipriani Piccolpasse Duratino: Li Tre Libri dell'Arte del Vasaio. /London, Victoria and Albert Museum, 1934. kétnyelvű kiadása/
- Rübakov, B.A.: Remeszló Drevney Rüsszi. Akademiya Nauk. Sz. Sz. Sz. R. 1948.
- Zelenin, Dmitrij: Russische /Ostslawische/ Volkskunde. Leipzig, 1927.
- Bálint A.: A mezőkovácsházi középkori település. Szegedi Dolgozatok 1939. 150. old.
- Höllrigl J.: Árpádkori keramikánk. I. Arch. Ért. 1930. 143. old.
- : - " - II. Arch. Ért. 1932. 85. old.
- : A legrégebb magyarországi középkori mázas edény. Arch. Ért. 1937. 147. old.
- Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bp. 1938.
- Bárczi Géza: Magyar szófejtő szótár. Bp. 1941.
- Horger Antal: Magyar szavak története. Bp. 1924.
- Szomata I. - Zolnai Gy.: Magyar Oklevél Szótár. 1902-1906.
- Molnár Erik: I. : A magyar társadalom története az őskortól az Árpádokig. 2. kiad. Bp. 1949.
- : II.: A magyar társadalom története az Árpádoktól Mohácsig. Bp. 1949.
- Imre Samu: A kőbuzsvári fazekasság műszókincse. Kőbuzsvár, 1942.
- Kiss Lajos: Hódmezővásárhelyi tálaság. Néprajzi Muz. Értesítője, XV. 1914.

Képjegyzék.

- 1.tábla:A Hattyu u.-i II.számú személgödör metszetrajza.
- 2-8. :A Hattyu u.-i leletanyag metszetrajzai 1:3 méretben.
- /2. : A/I.csoportba tartozó fazekak;B/I.csoportba tartozó mázas fazék.
3. :A/I.csoport,B/I.csoport,B/III.csoport és csoportba nem sorolható fazekak.
- 4-6. :A/II.csoportba tartozó fazekak. o jelzésűek fenékbélyegesek.
7. :Lábasedények /D.csop./ és élelemtartó edények /C.csop./.
8. / :Ívóserlegek /F/I.csop./ és kancsók /E/I-II.csop./.
9. :Külföldi anyag:siegburgi serleg töredéke 1:1 méretben, /Művelődéstört.Muz.1950.ásatásából a királyi palota területéről/.
Analóg serleg a Weiler bei Monzingen-i 1439-40-ből származó aranylelettel datálva. 1:3 méretben.
Loschitzi serleg a Hattyu u.-i leletből.1:3 méretben.
10. 1-2.:XV.sz.-i fenékbélyeges edény,melyet már korongon felhuzva készített el a fazekas /A/II.csoportba tartozó visegrádi töredék.Lh:Parti torony,Schulek J.ásat./.
3. XV.sz.-i vörös agyagból készült edény fenékrésze /A/I.csoportba tartozó visegrádi fazék.Schulek J.ásat./
11. 1.: XIV.századi Bible Moralisée /Oxford-Paris-London/ miniatúrája,mely a középkor legkezdetlegesebb fazekaskerék típusát mutatja be.Indiában ezt a típust még ma is használják.Európában a fejlődéstől elmaradt fazekasok még a XVIII.sz.-ban is alkalmazták.
11. 2.:Kézi fazekaskorong bevésott fenékbélyeg rajzával.Rúbakov szerint /167.old. és 33.ábra/ ezt a típust alkalmazták a X-XI.sz.fazekasai.
- 3.: "Felakasztott típusu" fazekaskorong egy németországi kártyajáték XV.sz.-i ábrázolásán.Szerkezete már lehetővé teszi,hogy a fazekas mindkét kezét használja formázás közben.
11. 4.:U.1.típusu fazekaskorong Jost Amman fametszetsorozatából.

12.tábla:1. Fazekaskorong szerkezetének rajza Piccolpasso munkájából. "...A korong oly módon van elkészítve, mint a lenti kép mutatja, s rajta mindenféle áru elkészíthető..Az összes korongon készült árunak tökéletesen kerek körvonala kell, hogy legyen."/Piccolpasso: "Muode di lavorae al Torno"c.fejezet első sorai,1557./

2.:Fazekas asztal rajza u.o. "...Itt én a korongot mutatom be neked;a pad, amelyen ülnek, ott van ahol a H vonal vége,...a kéztámasztó a G vonal végén van, a lécs, amelyen a láb nyugszik az, ahol az M vonal végződik". /Piccolpasso leírása./

13.tábla:1530-ból származó u.n. Deruta majolika tányér.A korabeli olasz fazekasok műhelyének felszerelése, amely a magyar népi fazekasság felszerelésével egyezik.

Tartalomjegyzék.

Bevezetés: A középkori kerámia-kutatás problémái.

1. fejezet: A középkori kerámiaának elkészítési munkamenete.
2. - " - : A középkori magyar kerámia fejlődéstörténetének összefoglalása a honfoglaláskortól a XV. századig.
3. A" - : A XV. század budai kerámiája.
4. - " - : Külföldi anyag a XV. sz.-i kerámiában.
5. - " - : A Hattyu utcai lelet. /leletfelsorolás/
6. - " - : Képjegyzék.

Bibliográfia.